

7. HAFTA

KLASİK DÖNEMDE OSMANLI DİPLOMASİSİNİN ANA HATLARI

ÖNERİLEN OKUMALAR:

- Savaş, Ali İbrahim, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, Osmanlı Ansiklopedisi, s. 643-658.

-Turan, Namık Sinan, “*Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. V., S. 2., (Aralık 2004).

-Ahışhalı, Recep, Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

BU HAFTA ÖĞRENECEKLERİMİZ:

-Osmanlı Diploması Tarihi'nin kaynaklarının neler olduğu tartışılacaktır.

-Daimi diplomasıye ve ikamet elçiliklerine geçmeden önce, Osmanlı diplomasisinin nasıl yürütüldüğü, “ad hoc diploması” örneklerinden yararlanılarak anlatılacaktır.

Osmanlı Diploması Tarihi'nin eksiksiz yazılması bugünün şartlarında hala mümkün değildir. Çünkü konuya ilişkin kaynaklar tam olarak açılmamış ve tasnif edilmemiştir. Osmanlı arşiv belgeleri tam olarak tasnif edilip araştırmacının kullanımına açılmadığından kaynaklarımız sınırlıdır. Diploması Tarihi'yle ilgili olarak elde bulunan birinci derece kaynaklar, sefaretnameler, sınır belirleme raporları (sınır tahdit raporları), barış müzakere raporları, yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar, yabancı diplomatik arşivlerdeki belgeler ve yabancı sefaretnamelerdir.

Genel Olarak Osmanlı diplomasisini 1793'e kadar ve sonrası olarak incelemek mümkündür. 1793 ilk daimi elçilerin gönderildiği tarihtir. Kuruluşun XVIII. yüzyıl sonuna kadar, yabancı devletlerden daimi elçi kabul etmesine rağmen, aynı statüde elçi göndermemesinin ve “ad hoc diploması” (olaylara bağlı gelişen; daimi olmayan) yürütmesinin temel nedeni Osmanlı Devleti'nin kendisini başka devletlerle eşit tutmamasıdır. Bunu name-i hümayun'lardan (padişahların yabancı hükümdarlara yolladığı mektuplar) ve anlaşma metinlerinden açıkça görüyoruz. Dolayısıyla kuruluşun beri devam ettirdiği bir devlet politikası olarak kendisini diğer hükümdarlardan üstün gören Osmanlı hükümdarının, kendisini temsilen bir elçiyi yabancı bir ülkeye göndermesi, o ülkenin eşitlik ve meşruiyetini resmen tanımak anlamına gelirdi. 1793'e kadar bundan kaçınılmıştır.

Böyle olmakla birlikte, Osmanlı Devleti, 1606'da imzaladığı Zıttorog Antlaşması'yla evvelce Viyana (Bec) beyi olarak hitap ettiği Habsburg hükümdarını "Kaiser" (İmparator) olarak tanımış ve yıllık olarak aldığı vergiden vazgeçmiştir. Yani bu tarihten sonra eşitlik konusu aslında fiilen kabul edilmiş, elçi göndermeme ise hala üstünlük iddiasında olan Osmanlı resmi politikasının bir yansıması olmuştur. Demek ki, siyasal gelişmeler diplomatik hayatı da doğrudan etkilemektedir. Zıttorog Antlaşması bu anlamda bir dönüm noktasıdır. Osmanlı diplomasisinin bir diğer dönüm noktası 1699'daki Karlofça Antlaşması'dır. Osmanlı Devleti ilke kez, evvelce ilhak ettiği toprakları kaybetmeye başlarken, diplomatik literatürde Moskova Prensi olarak adlandırılan Rusya hükümdarına "çar" unvanı vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti artık savunmaya ağırlık veren bir dış politika izlemeye başlayacak ve yıllar içinde, zaten anlamını yitiren "kendini yabancı devletlerle eşit görmeme" anlayışı ortadan kalkacaktır. III. Selim dönemindeki bu uygulamaya ileriki derslerde değineceğiz.

Osmanlı Devleti'nin ilk kez ne zaman yabancı bir ülkeye elçi gönderdiğini bilmiyoruz. Ama Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bizans'la yakın ilişki içinde olduğunu, savaş, barış, askeri işbirliği gibi konularda elçi gönderdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Balkanlar'daki ilerlemeye paralel olarak diğer Balkan devletleriyle de elçi değiş tokuşu yapılmıştı.

Osmanlı Devleti, özellikle barış görüşmeleri yapmak amacıyla kurulduğu dönemden itibaren yabancı hükümdarlara elçi göndermiştir. Bu doğrudan doğruya diplomatik bir karakter taşıyan bir misyondur. Çünkü gönderilen elçi Osmanlı padişahını yabancı bir hükümdar nezdinde doğrudan temsil eden devlet adamıdır. Bu doğrudan temsili tescil etmek için elçiye, yabancı hükümdara hitaben yazılmış name-i hümayun adında bir belge verilirdi. Bugün bu belgenin adı itimadname denilmektedir.

Sınırları belirlemek için kurulan komisyon üyelerine ise (muhaddidler) böyle bir belge verilmezdi. Demek ki, bu diplomatik değil, teknik bir iştir. Muhaddidler evvelce yapılan antlaşmaya dayalı olarak teknik / topografik çalışmalar yaparlardı.

Her ne kadar Osmanlı padişahı kendisini Hıristiyan hükümdarlarla eşit statüde görmüyorsa da, yabancı elçilerle Osmanlı elçileri arasında yapılan görüşmelerde diplomatik eşitliğe dikkat edilirdi.

Elçiler arasındaki görüşmeler genellikle sınırda yapılırdı. Sınırda belli aralıklarla üç adet taş (ya da ağaç) işaret dikilirdi. İlk görüşme bu işaretlerden ortada olanın yanında yapılırdı. Bu çok önemli bir merasimdir. Taşın yanına at üzerinde gelen elçiler, önce bir diğerinin attan

inmesini beklerdi. Kural olarak savaştan mağlup olmuş olan devletin elçisi önce attan inerdi. Çünkü bu diğerinin ayağına gitmek anlamına gelir.

Burada çok önemli bir nokta, yabancı bir ülkeye elçi gönderilirken aynı anda elçi kabul edilmesidir. Buna mübadele denirdi. Yani aslında, elçilerin başına gelebilecek kötü olaylara karşı bir güvence olarak diğer ülkenin elçisi de bir tür “rehin” olarak alınmaktadır. Bu mübadele yukarıda belirtilen şekilde sınırda yapılırdı. Bundan sonra elçinin diğer başkente ulaşmasına kadar geçecek süre içinde yapılacaklar ve uygulanacak kurallar en ince ayrıntısına kadar belirlenmişti. Elçilerin güvenliği için askeri koruma sağlanmaktaydı. Ayrıca bir mihmandar ve bir tercüman görevlendirilirdi. Bazen tarafların farklı anlayışları nedeniyle sorun çıkabilmekte bu durumda elçiler derhal rahatsızlıklarını bildirmekteydiler. Mesela, sınır belirlemek üzere 1748’de Viyana’ya yollanan Numan Efendi’yi kılıçlarını çıkararak selamlayan askerler elçiyi çok rahatsız etmiştir.

Osmanlı ülkesinde ilk daimi elçilik alma hakkını elde eden devlet ise Venedik olmuştur. Zaten Venedik modern diplomasiinin kurucusu olan İtalyan devletlerinden biridir. Bir ticaret devleti olması dolayısıyla diplomasiye önem vermektedir. IV. Haçlı seferinden sonra İstanbul’da hem Katolik misyoner okulu olarak, hem de ticari çıkarlara hizmet eden “Orient Akademi” açılmış, burada Doğu dilleri öğretilmiştir. Bu sayede dil bilen Venedikli diplomat ve konsoloslar yetişmiştir.

İstanbul’da elçilik açtıktan sonra da Venedik’te Doğu dillerini öğreten okullar varlığını devam ettirecektir. Yabancı dil bilmek diplomatik temasların ön koşuludur. Osmanlı Devleti’nin önemli diplomatları da XIX. yüzyılda Babiali tercüme odasından yetişecektir.

Venedik’ten sonra dil bilmenin önemini Lehistan da kavrayacak 1621’de bir dil akademisi kuracaktır. Mesela Jan Sobieski bu okulda Doğu dilleri öğrenmiştir.

1670’de XIV. Louis döneminde İstanbul’daki Fransız elçiliğinin bünyesinde de bir dil okulu kurulmuştur. Bu okullara devam edenlere “dil oğlanı” denirdi. Bunun ardından Avusturya elçiliği de aynı okulu kurmuştur. Bugünkü Viyana Şarkiyat Enstitüsü’nün temeli İstanbul’da atılmıştı.

Ad hoc Osmanlı elçileri, Namerasân (yani mektup taşıyan) ya da Çavuş unvanına sahiplerdi. Kendilerine verilen mektupları yabancı muhataplarına teslim etmek dışında başka bir görevleri yoktu. Anlaşma yapmak için, yabancı hükümdarların tahta çıkışlarını tebrik için

(Mes. 1562’de İmparator Maximillen’in Frankfurt’ta tac giyme törenine Osmanlı bir elçi gönderdi) ve diğer başka törenlerde Osmanlı Devleti’ni temsil etmek için gönderilirdi.

Fevkalade elçi olarak, mesela taç giyme gibi törenlere katılmak üzere gönderilen elçilere, gittikleri devletlerin durumuna göre, ortaelçi (envoyé) veya büyükelçi dendiği de oluyordu. Ortaelçilere defterdar ya da nişancı; büyükelçilere ise beylerbeyi payesi veriliyordu.

Elçi olarak görevlendirilenlerin seçiminde çok titiz davranılıyordu. Bu kişilerin devletlerin şeref ve haysiyetini temsil edebilecek, temiz bir geçmişe sahip olmaları ama aynı zamanda kolay sinirlenmemeleri lazımdı. Elçilerin genellikle saray okulunda (Enderun) yetişmiş bilgili kişilerden olmasına dikkat edilirdi.

Elçiler yabancı ülkeye tek başlarına gönderilmez; bir heyete başkanlık ederdi. Bu heyete maiyyet denirdi. Bunlar arasında 1000 kişiyi aşan elçilik maiyyetleri vardır. 1748’de Viyana’ya gönderilen Mustafa Hatti Efendi’nin maiyyeti 820 kişidir. Bu bir nevi küçük bir ordudur. Elçi göndermede, şaşa ve gösteriş çok önemliydi. Bu devletin gücünü ve zenginliğini gösteriyordu. Bu nedenle elçiler hem pahalı takılar takar hem de yabancı hükümdarlara pahalı hediyeler getirirdi.

Elçiler bu ad hoc misyonlarında olup biteni genellikle sefaretnamelerle anlatmışlardır. Bugüne ulaşan sefaretnamelerin sayısı 45’dir. Genellikle bunlar politik değerlendirmelerden yoksun, görülen, duyulan her şeyi anlatan yazılardır. İkamet elçiliklerinin kuruluşundan sonra ise daha siyasi içerikli raporlar yazılacaktır.

İstanbul’da yabancı elçilik kurma izninin ilk olarak Venedik’e verildiğini yukarıda yazmıştık. Bunu, 1475’te Lehistan,1495’te Floransa, 1497’de Rusya, 1583’te İngiltere, 1612’de Hollanda, 1737’de İsveç, 1740’da Sicilyateyn (İki Sicilya Krallığı), 1756’da Danimarka, 1761’de Prusya ve 1767’de İspanya izlemiştir. İlk dönemde sadece Venedik elçilerine balyos denilirken, sonra tüm elçilere bu şekilde hitap edilir oldu. Bunlar İstanbul’a geldiklerinde önce “Balyos Hanı” ya da “Elçi Hanı” denilen binada konaklardı. İlerleyen dönemde, ülkelerinin Osmanlı Devleti’yle ilişkilerinin düzeyine de bakılarak bunlara büyükelçi, ortaelçi gibi unvanlar verildi. Bazıları ise maslahatgüzar seviyesinde kaldı.

Genellikle yabancı elçilerin kalış süreleri belli değildi. Uzun yıllar kalanlar olabiliyordu. 1503’de Venedik’le yapılan anlaşma çerçevesinde bu süre 3 yıl olarak belirlenmişti. Diğer ülkelerin elçileri 5-6 yılda bir değiştiriliyordu.

İlginç olan, XIX. yüzyıla kadar İran’ın İstanbul’da daimi bir elçiliğinin olmamasıydı. Yine, Türkistan hanlıklarının, Hindistan ve Fas Sultanlığı’nın da daimi elçiliği yoktu.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Osmanlı dışişleri sistemindeki köklü değişikliklere paralel olarak, İstanbul'daki diplomatik temsilciliklerin yapısı ve yeri de değişecektir.

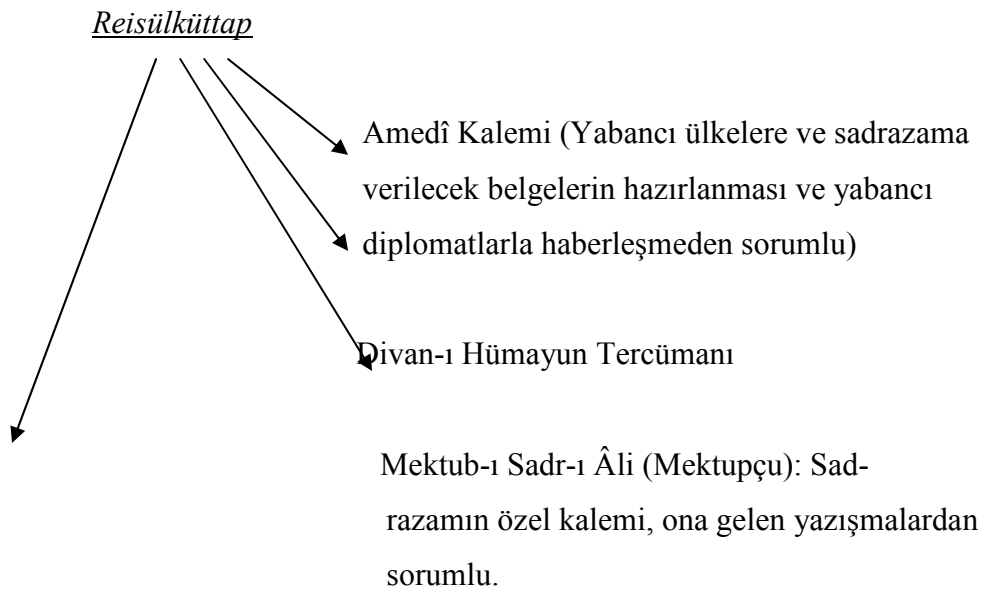
Reisülküttaplık

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı yeni bir şekil almaya başladı. Evvelce Divan adındaki örgüt, daimi bir başbakanlık ya da hükümet denilebilecek, Bab-ı âli'ye (Sublime Portre) yavaş yavaş dönüştü. Bab-ı âli önce sadrazamın konağıydı. Sonra Gülhane'ye en sonunda da bugünkü İstanbul Valiliği'nin bulunduğu binaya. Evvelce bölük pörçük olan "bakanlıklar" bu çevrede toplandılar.

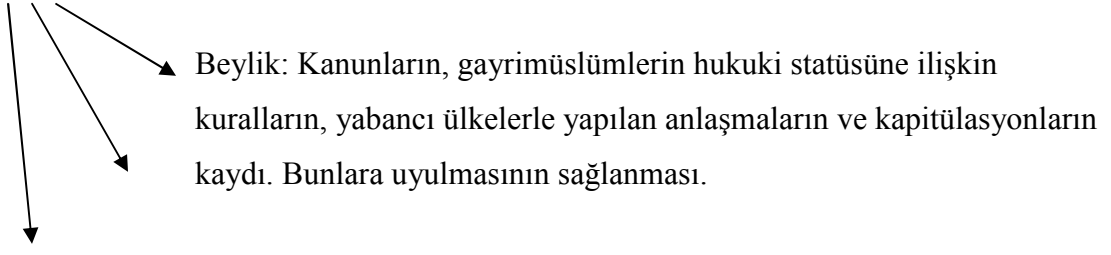
Babıali'de dört önemli daire bulunmaktaydı. Sadrazamın yardımcısı Kahya dairesi, adli işlerden sorumlu Çavuşbaşı dairesi, kayıt tutan Vakanüvüs ve yazışmaların yapıldığı daire olan Reisülküttap dairesi.

Önceleri dışişlerini sadrazam yürütür, Reisülküttap ise sadece yazışmaların yapılmasını sağlardı. XVIII. yüzyılda İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte diplomasi'nin önemi arttı. Reisülküttap da doğrudan diplomasi işleriyle uğraşmaya başladı. XIX. yüzyılda bu birim dışişleri bakanlığına dönüşecektir.

Reisülküttaplığın yapısı

Divan-ı Hümayûn Klemi (Beylikçi)

Tahvil: Tayinlerin zabıtlarının tutulması, tımar, zeamet, has dağıtımı

Rüüs: Dini eğitimi bitirenleri sınava alarak (Rüüs sınavı) tayin etmek.